

Zes weken televisie: agressie en affiliatie nader bekeken

O. WIEGMAN, S. VRIES, J. GUTTELING

*Instituut voor Sociale Psychologie, Rijksuniversiteit Utrecht**

Samenvatting

In dit onderzoek hebben wij een aantal in de periode van 6 maart tot 16 april uitgezonden televisie-programma's die frequent door kinderen werden bekeken, geanalyseerd op daarin opgetreden agressief en affiliatief gedrag.

Gevonden werd dat deze programma's meer agressie dan affiliatie bevatten. Met name in de categorie drama werd relatief de meeste agressie vertoond, maar ook de categorie kinderprogramma's bevatte relatief veel agressie. Opvallend was verder dat in de tijdens vroege avonduren uitgezonden programma's er een duidelijke agressiepiek optrad. Dat in het televisie-uurtje bij uitstek zoveel agressie voorkomt geeft wel te denken, temeer omdat de meeste onderzoekers het erover eens zijn dat agressieve televisiebeelden een schadelijke invloed op kinderen kunnen hebben.

1. Inleiding

De laatste jaren is vrij veel onderzoek verricht naar het effect van agressieve beelden op het gedrag van de kijker. In een voorgaande studie (Wiegman, 1978), waarin we de resultaten van een aantal onderzoeken zowel in binnen- als buitenland met elkaar hebben vergeleken, kwamen we tot de conclusie dat door het merendeel van de onderzoekers een agressieverhogende werking van geweld op de TV werd aangetoond.

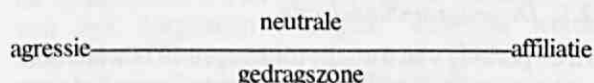
Met name uit de studies onder jeugdige kijkers bleek dat agressieve TV-programma's een schadelijke invloed op kinderen kunnen hebben. Hoewel er ook aanwijzingen bestaan dat de volwassen kijkers door agressieve programma's worden aangestoken,

is er ons inziens nog onvoldoende onderzoeksmateriaal voorhanden om hierover een gefundeerde uitspraak te doen (zie Wiegman, Seydel, 1976).

De vraag rijst nu welk aandeel agressieve gedragscomponenten hebben in het TV-gebeuren van alledag. In de Verenigde Staten hebben met name Gerbner en Gross (1976) zich met deze vraag bezig gehouden en zij hebben een aantal inhoudsanalyses verricht. Zij kwamen onder meer tot de conclusie dat in meer dan de helft van de geanalyseerde TV-programma's hard-agressieve momenten voorkwamen. Recent onderzoek naar de Nederlandse situatie is momenteel niet voorhanden. Wel constateerden Stappers en Manschot in een rapport uit 1966 dat er ook op de Nederlandse beeldbuis veel geweld voorkomt.

Het doel van dit onderzoek is om enig inzicht te verkrijgen in de huidige Nederlandse situatie. We willen hierbij evenwel direct aantekenen dat wij ons niet zoals Gerbner uitsluitend tot agressief gedrag willen beperken. In voorgaande studies (Wiegman, 1975) konden we namelijk aantonen dat niet alleen agressief, maar ook affiliatief gedrag door middel van een model bij kinderen kan worden opgeroepen. Affiliatief gedrag wordt door ons opgevat als de tegenpool van agressie. Agressie definiëren wij als een daad waarbij iemand een ander benadeelt, terwijl die persoon voorafgaand aan deze daad zou moeten weten dat zijn daad negatieve gevolgen voor die ander heeft, terwijl we affiliatief gedrag omschrijven als een daad waarbij men een ander voordeel doet.

In de onderstaande figuur hebben we vanuit theoretisch oogpunt beide begrippen op een eenvoudige manier in een schema ondergebracht.

* Dit onderzoek is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van het Ministerie van CRM, Directie Radio, Televisie en Pers. Onze dank gaat ook uit naar de heer R. Keijzer van de NOS.

Beide gedragsvormen hebben we op één dimensie geplaatst waarbij het linker deel de agressieve gedragszone voorstelt en het rechter deel de

affiliatieve. Naarmate we dichter het linker uiteinde van de schaal naderen des te agressiever is het gedragspatroon en hoe meer we het rechter uiteinde naderen des te affiliatiever is het gedrag. De zone welke rond het midden van de schaal ligt beschouwen we als het neutrale gebied, met dien verstande dat noch agressie noch affiliatie overheerst.

Uit maatschappelijk oogpunt gezien kan men het gedrag dat zich in het linker uiteinde van de schaal afspeelt als sociaal onwenselijk bestempelen, terwijl dit van het rechter uiteinde als sociaal wenselijk wordt beschouwd. Gerbner heeft zich in zijn TV-analyse uitsluitend met het agressieve deel van deze schaal beziggehouden, terwijl wij in principe in het gehele gedragscontinuüm geïnteresseerd zijn. Om praktische redenen evenwel hebben we ons moeten beperken en hebben we in onze studie alleen de gedragscomponenten betrokken die zich aan beide uiteinden van de schaal op de beeldbuis voltrekken. Ook in een ander opzicht wijkt onze gedragsstudie af van die van Gerbner. Deze laatste beperkte zich in zijn inhoudsanalyses uitsluitend tot fysieke agressie, terwijl wij ook aan het verbale element – TV is beeld en geluid – aandacht hebben besteed.

In een ander opzicht is onze studie evenwel minder omvattend dan die van Gerbner. Zoals wij reeds vermeldden zijn naar onze mening met name jonge kinderen ontvankelijk voor agressief modelgedrag en kan ook affiliatief modelgedrag bij kinderen worden opgeroepen, terwijl over de effecten die dergelijke modelgedragingen op volwassenen hebben minder bekend is. Om deze reden zijn we in de eerste plaats geïnteresseerd in die TV-programma's waarvan we mogen aannemen dat ze veel door kinderen worden bekeken, en hebben we ons in dit onderzoek tot deze categorie programma's beperkt.

De specifieke vraagstelling van ons onderzoek is dan ook welk aandeel zowel agressie als affiliatie hebben in TV-programma's die veel door kinderen worden bekeken.

2. Methode

2.1. De programmaselectie

In de periode van 6 maart tot 16 april 1977 werd door ons een groot aantal TV-programma's van het open net op een videorecorder overgenomen. Uit dit totale bestand hebben we een selectie gemaakt en we hebben die programma's nader geanalyseerd die frequent door kinderen worden bekeken. In wezen is

onze methode vergelijkbaar met die van Gerbner, die eveneens slechts die programma's analyseerde die een hoge algemene kijkdichtheid behaalden.

Het probleem hierbij was evenwel dat de NOS destijds geen kijkcijfers verstrekke met betrekking tot kijkers jonger dan twaalf jaar. In de periode voorafgaand aan ons onderzoek had Intomart evenwel in het laatste kwartaal van 1976 het kijkgedrag van 3- tot 11-jarigen geanalyseerd, zodat wij deels hierbij te rade konden gaan. Een deel van de programma's die eind 1976 werden uitgezonden werd namelijk in 1977 vervolgd en het is dan ook te verwachten dat hun kijkdichtheid weinig afwijkt van die in de voorafgaande periode. Het Intomartrapport had van de leeftijdsgroepen van 3-5 jaar, 6-8 jaar en 9-11 jaar aparte analyses gemaakt. Die programma's, die in tenminste één van deze leeftijdscategorieën een kijkdichtheid hoger dan 10% hadden gehaald, werden in ons onderzoek betrokken. Wordt een programma in de opnameperiode 2, 3 of 4 maal uitgezonden dan werd het tweemaal opgenomen, bij een programma dat meer dan 5 maal werd uitgezonden werden drie exemplaren geselecteerd. Op grond van deze criteria werden 63 programma's geanalyseerd.

Aan deze selectie werden toegevoegd die uitzendingen die door de betreffende omroeporganisaties als kinderprogramma's werden betiteld, maar waarover in het laatste kwartaal van 1976 nog geen kijkdichtheidscijfers bekend waren. Redelijkerwijs kan men verwachten dat deze programma's, in dit geval 8 in getal, een hogere kijkdichtheid dan 10% bij kinderen zouden halen. In totaal bevatte deze groep dus 71 programma's met een gezamenlijke duur van ongeveer 42 uur. We zullen deze groep in het vervolg als de 'kleine steekproef' aanduiden. Behalve deze kleine steekproef die naar wij verwachten in ieder geval een hoge kijkdichtheid bij kinderen zal hebben, werd nog een aantal programma's in het onderzoek betrokken. Uit het totale TV-aanbod in de betreffende periode werden die programma's geselecteerd waarvan twee onafhankelijke beoordelaars beiden erin overeenstemden dat ze relatief gezien frequent door kinderen zouden worden bekeken. Hierbij werd ook met het tijdstip van uitzending rekening gehouden: programma's die na 9 uur 's avonds werden uitgezonden en die langer dan een uur duurden werden niet in de analyse betrokken. In totaal worden op deze wijze 46 programma's geselecteerd met een gezamenlijke duur van ongeveer 28 uur. Uitdrukkelijk willen we hierbij aantekenen dat het selectie criterium met betrekking tot de kijkdichtheid hier gebaseerd is op het subjectieve oordeel van twee volwassenen, dat later

Tabel 1. Overzicht van de programmacategorieën zoals die worden gehanteerd door de NOS, welke voorkwamen in onze kleine/grote steekproef.

Hoofdcategorie	Onderverdeling	Aantal in steekproef	
		klein	groot
informatie	zware informatie	0	3
	natuurfilm	2	4
	lichte informatie	6	14
drama	buitenlandse speelfilm	0	9
	binnenlandse speelfilm	0	1
	binnenlandse tv-serie	1	4
	buitenlandse tv-serie (avonturen)	7	10
	buitenlandse tv-serie (comedy)	9	22
amusement	amusement	11	12
	cabaret-satire	0	2
	buitenlands amusement	1	1
sport	sport	1	1
	overige sport	2	3
kinderprogramma	kinderprogramma's	31	31
totaal		71	117

niet gestaafd kan worden op een objectief criterium omdat kijkcijfers voor kinderen jonger dan 16 jaar ontbreken. Het totale aantal programma's dat werd geselecteerd bedroeg dus 117: 71 uit de kleine steekproef en 46 gebaseerd op het subjectieve criterium. Dit totaal zullen we met de term 'grote steekproef' aanduiden.

2.2. De geanalyseerde programma's onderverdeeld in categorieën

Bij de NOS verdeelt men momenteel de programma's in vijf hoofdgroepen, t.w. informatie, drama, amusement, sport en kinderprogramma's, welke weer onverdeeld zijn in 25 subcategorieën.

Onze programmaselectie bevat slechts 14 subcategorieën, aangezien de overige NOS-subcategorieën niet of nauwelijks door kinderen bekeken worden.

Tabel 1 geeft een overzicht van de programmacategorieën en het aantal programma's hierin uit respectievelijk de grote en kleine steekproef. Met name drama is een interessante categorie omdat Stappers en Manschot (1966) reeds constateerden dat hierin een grote dosis agressief gedrag voorkwam. We hebben deze categorie uitgesplitst in de volgende subcategorieën: buitenlands drama versus

binnenlands drama, drama in de vorm van cartoonfilm versus overige dramaprodukties, drama gebracht in een vervolgsérie versus het overige drama.

2.3. Het observatieschema

In tabel 2 wordt weergegeven welke gedragscategorieën worden gehanteerd. Zowel het agressieve als het affiliatieve gedrag wordt onderverdeeld in een verbale en een niet-verbale categorie. Verbaal is al dat gedrag dat door middel van de taal geschiedt, terwijl het overige gedrag als niet-verbaal kan worden bestempeld (zie Buss, 1961). Deze beide categorieën worden weer onderverdeeld in direct en indirect gedrag. Met name dit laatste onderscheid verdient enige verduidelijking omdat deze definitie van die van Buss (1961) afwijkt. Buss geeft drie criteria op grond waarvan hij gedrag als indirect bestempelt: 1. Het anoniem blijven van degene die de agressiedaad begaat. 2. Het niet aanwezig zijn van de benadeelde. 3. Het richten van de handeling op een zgn. 'organism surrogate' waarmee wordt bedoeld dat de agressie op iemand of iets anders gericht is dan het oorspronkelijke object.

Wij hanteren hier alleen het criterium van de anonimiteit van degene die handelt: blijft hij anoniem dan is er sprake van indirect gedrag. Of de benadeelde en in het geval van affiliatie de

Tabel 2. Het observatieschema en enkele praktische voorbeelden.

		voorbeelden	
Affiliatie	verbaal	direct	troosten, vleien, geruststellen, een compliment geven, aardige dingen zeggen.
		niet direct	iemand in diens afwezigheid verdedigen, ophemen.
	niet verbaal	direct	strelen, zoenen, ondersteunen, vrijen, schouderklopje geven, uitnodigende-vriendschappelijke blik, iets aanbieden.
		niet direct	aangename verrassing bereiden.
Agressie	verbaal	direct	bang maken, uitschelden, vloeken, ontmoedigen, afkraken.
		niet direct	iemand in diens afwezigheid afvallen, afkraken.
	niet verbaal	direct	slaan, bijten, aanranden, met een wapen te lijf gaan, vijandigé spottende houding, blik of gebaar, bedreigen.
		niet direct	onaangename verrassing bereiden/hinderlaag leggen.

bevoordeelde daarbij daadwerkelijk aanwezig is, is natuurlijk wel van belang, maar is in bepaalde gevallen niet essentieel. Wanneer iemand bijvoorbeeld via de telefoon met iemand anders in contact staat of hem een brief stuurt dan zijn beide partijen weliswaar niet in elkaars aanwezigheid, maar van anonimiteit is, mits men tenminste weet van wie de brief of het telefoontje afkomstig is, nog geen sprake. Dergelijk gedrag bestempelen wij dus als direct. Het richten van de handeling op een 'organism surrogate' (criterium 3) hoeft ook nog geen anonimiteit en in onze termen indirect gedrag te betekenen omdat de bevoor- of benadeelde er weet van kan hebben wie de dader is. Het vernielen van iemands auto terwijl

deze daarbij aanwezig is, is dan ook als een indirecte agressiedaad te beschouwen. Ons criterium is dus datgene wat de bevoor- of benadeelde waarneemt, waarbij alle gedrag dat buiten diens waarnemingsveld ligt als indirect wordt bestempeld.

2.4. Werkwijze

Nadat de programma's vanaf het open net op een videorecorder waren overgenomen, werden ze door twee observatoren gescored. Deze observaties geschieden geheel onafhankelijk van elkaar en de gegevens werden op twee aparte scoringsformulieren geregistreerd, waarop de gedragscategorieën

stonden aangegeven. Elke afzonderlijke agressie- of affiliatiebehandeling werd geturfd.

2.5. Scoring

Bij de verwerking van de gegevens werden de volgende scores gehanteerd: 1 frequenties, 2 de frequentie per minuut, 3 de actie per minuut, 4 de verhoudingscores.

1 Frequenties

Uit de observatieformulieren kon rechtstreeks worden afgeleid hoeveel handelingen er in een bepaalde gedragscategorie voorkwamen. Als maat werd het gemiddelde van de scores van de twee observatoren gekozen. Omdat er in bepaalde gevallen een discrepantie tussen beide observatoren bestond impliceert dit dat de frequentiescores niet altijd hele getallen zijn.

2 Frequentie per minuut

Bovendien kon de frequentie gedurende een bepaalde tijdseenheid worden vastgesteld. Als tijdseenheid werd één minuut gekozen.

$$\text{Frequentie per minuut} = \frac{\text{frequentie}}{\text{tijdsduur in minuten}}$$

3 Actie

Onder actie verstaan wij het totaal aantal agressieve en affiliatieve handelingen dat (per programma) werd geregistreerd. Analoog aan het voorafgaande werd ook in deze maat de tijd verdisconteerd.

$$\text{Aktie per minuut} = \frac{\text{aantal agressieve + affiliatieve handelingen}}{\text{tijdsduur in minuten}}$$

4 De verhoudingscores (V)

De verhoudingscore (V) geeft de verhouding weer tussen het aantal agressieve handelingen en het totaal aantal agressieve en affiliatieve handelingen tezamen.

$$V = \frac{\text{agressieve handelingen}}{\text{agressieve + affiliatieve handelingen}}$$

Op grond van deze maat kan men afleiden welk gedrag in een bepaald programma overheerst. Is $V > .50$ dan overheersen de agressieve handelingen en is $V < .50$ dan overheersen de affiliatieve handelingen.

3. Resultaten

3.1. Betrouwbaarheid

Als maat voor de betrouwbaarheid werd de interjudge-reliability (Kerlinger 1972, p. 429 e.v.) tussen beide observatoren gekozen, die door middel van een Spearman rangcorrelatie werd berekend. Voor alle observatie-categorieën tezamen werd een significante rangcorrelatiecoëfficiënt gevonden van .96 ($p < .001$). Voor de agressieve handelingen afzonderlijk was de rangcorrelatie .96 en voor de affiliatieve handelingen afzonderlijk .92, welke beide eveneens significant waren ($p < .001$). Op grond van het bovenstaande en de overige deelttoetsen die wij hier korthedshalve niet zullen vermelden kunnen wij concluderen dat beide observatoren onderling vrij consistent in hun scoring zijn geweest en dat een redelijke mate van betrouwbaarheid werd bereikt.

3.2. Overall analyse

In tabel 3 wordt een frequentieverdeling gegeven van het gescoorde agressieve en affiliatieve gedrag, zowel voor de kleine als voor de grote steekproef (de gegevens van de grote steekproef staan tussen haakjes vermeld).

Hieruit blijkt dat in beide steekproeven meer agressie dan affiliatie voorkwam. Voor de kleine steekproef is $V = .52$ en voor de grote steekproef $V = .57$. De vraag is nu of er statistisch significant meer agressie dan affiliatie in beide steekproeven voorkwam. Ten einde dit vast te stellen hebben we op de frequenties per minuut een T-toets voor afhankelijke steekproeven toegepast. Voor de kleine steekproef is $T = 2.36$, $df = 70$, $p < .05$ en voor de grote steekproef is $T = 4.35$, $df = 116$, $p < .001$, wat betekent dat er in beide gevallen significant meer agressie dan affiliatie voorkwam.

Met betrekking tot het onderscheid in verbaal en niet-verbaal gedrag zien we dat het verbale gedrag overheerst. In de kleine steekproef is dit verschil significant ($T = 2.26$, $df = 70$, $p < .05$) maar in de grote steekproef niet ($T = .13$, $df = 116$, $p < .05$). Bij afzonderlijke toetsing vonden we voor de kleine steekproef een significant verschil tussen de agres-

Tabel 3. Frequentieverdeling van de agressie- en affiliatiescores.

		direkt 298(501)
	verbaal 339(599)	indirekt 41(98)
Affiliatie 598(1092)	niet verbaal 259(493)	direkt 256(486)
		indirekt 3(7)
		direkt 300(625)
	verbaal 378(809)	indirekt 78(184)
Agressie 653(1442)	niet verbaal 275(633)	direkt 238(569)
		indirekt 37(64)

sief verbale en agressief niet-verbale gedragingen ($T = 2.09$, $df = 70$, $p < .05$) en tussen de affiliatief verbale en affiliatief niet-verbale gedragingen ($T = 2.03$, $df = 16$, $p < .05$). In de grote steekproef waren deze beide laatste verschillen evenwel statistisch niet significant.

Met betrekking tot het onderscheid in direct en indirect gedrag vonden we dat er zowel in de kleine als in de grote steekproef significant meer direct dan indirect gedrag voorkwam (kleine steekproef $T = 8.19$, $df = 70$, $p < .001$, grote steekproef $T = 10.75$, $df = 16$, $p < .001$). Afzonderlijke toetsing van agressief direct gedrag versus agressief indirect gedrag leverde zowel voor de kleine steekproef ($T = 5.08$, $df = 70$, $p < .001$) als voor de grote steekproef ($T = 6.53$, $df = 116$, $p < .001$) een significant verschil op. Ook het verschil tussen affiliatief direct gedrag versus affiliatief indirect gedrag was in beide steekproeven significant (kleine steekproef $T = 8.78$, $df = 70$, $p < .01$, grote steekproef $T = 11.05$, $df = 116$, $p < .001$).

3.3. De uitsplitsing naar programma-categorieën

We kunnen ons afvragen in hoeverre de agressie/affiliatie verdeeld is over de vijf categorieën programma's. In tabel 4 wordt voor de kleine en grote steekproef hiervan een overzicht gegeven.

Voor de categorie *informatie* werd voor zowel de kleine als de grote steekproef een lage V-waarde gevonden, wat dus betekent dat deze categorie relatief veel affiliatie bevat. Bij toetsing werd evenwel gevonden dat de gemiddelde agressieve en affiliatieve frequentiescores per minuut niet significant van elkaar verschilden (T-toets afhankelijke steekproeven, T kleine steekproef = 1.65, $df = 7$, $p > .05$, T grote steekproef = .81, $df = 20$, $p > .05$). Dit betekent dus dat er in de categorie informatie niet significant meer affiliatie dan agressie voorkwam. Op het eerste gezicht lijkt dit enigszins bevreemdend, temeer omdat met name in de kleine steekproef een zeer lage V-waarde ($V = .07$) werd gevonden. Indien men evenwel in aanmerking neemt dat in deze categorie zeer weinig actie voorkwam (actie per minuut = .06) dan wordt dit resultaat verklaarbaar; dit duidt er namelijk op dat zowel agressie en affiliatie beide relatief zeer weinig voorkwamen.

In de categorie *amusement* zien we dat ook hier de V beneden de .50 ligt, dat wil zeggen dat de affiliatie relatief overheerst. Bij toetsing werd evenwel een significant verschil tussen de gemiddelde agressieve en affiliatieve frequentiescores per minuut gevonden (T kleine steekproef = 1.38, $df = 11$, $p > .05$; T grote steekproef = .18, $df = 14$, $p > .05$). Ook in de categorie *sportprogramma's* werd geen significant verschil tussen de agressieve en affiliatieve frequenties per minuut gevonden (T kleine steekproef = .30, $df = 2$, $p > .05$, T grote steekproef = .81, $df = 3$, $p > .05$).

In de categorie *kinderprogramma's* werd een V-waarde van .56 gevonden, wat wil zeggen dat hier de agressie relatief gezien meer aan bod komt. De agressieve en affiliatieve frequenties per minuut verschilden evenwel niet significant van elkaar, maar er was wel een tendens tot verschil ($T = 1.97$, $df = 30$, $p < .10$).

De categorie *drama* leverde de hoogste V-scores op (V kleine steekproef = .60, V grote steekproef = .61). We zien bovendien dat de actie per minuut hier ook zeer hoog is (.91). Bij toetsing werd zowel voor de grote als voor de kleine steekproef een significant verschil tussen de agressieve en affiliatieve frequenties per minuut gevonden (T kleine steekproef = 3.12, $df = 16$, $p < .01$, T grote steekproef = 4.75, $df = 45$, $p < .001$); dus in drama kwam significant meer agressie dan affiliatie voor. Uit verdere analy-

Tabel 4. De verdeling van de agressie/affiliatie over de programmacategorieën.

	grote steekproef				kleine steekproef			
	N	duur	actie	V	N	duur	actie	V
Informatie	21	645	.17	.45	8	245	.06	.07
Amusement	15	789	.36	.38	12	665	.37	.32
Sport	4	134	.07	.25	3	115	.08	.26
Kinderprogramma	31	692	.54	.56	31	692	.54	.56
Drama (totaal)	46	1915	.91	.61	17	651	.93	.60
(series	36	1193	1.02	.64				
(rest drama	10	722	.75	.54				
(binnenlands drama	5	195	.83	.56				
(buitenlands drama	41	1720	.92	.62				
(cartoons	11	134	1.86	.72				
(rest drama	35	1781	.84	.59				

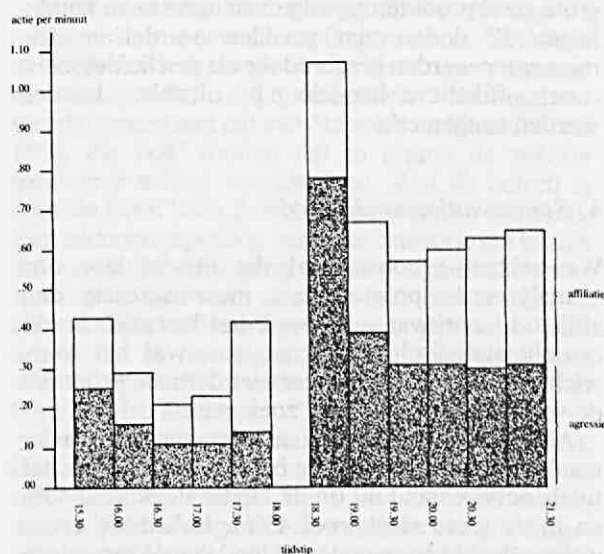
ses bleek dat de betreffende agressie overwegend van niet-verbale aard was. In tabel 4 hebben we de categorie drama nog op verschillende manier onderverdeeld, waarvan de resultaten in de navolgende paragraaf nader zullen worden besproken.

3.4. Verschillen tussen de programma's

Een andere vraag is of de vijf programmacategorieën wat betreft agressieve/affiliatieve lading onderling van elkaar verschiden. Hiertoe werd een one-way variantie-analyse over de V-scores uitgevoerd. Voor de kleine steekproef werd een tendens tot verschil tussen de programmacategorieën gevonden ($F = 2.37$, $df = 4/66$, $p < .10$). Voor de grote steekproef was het verschil evenwel zeer significant ($F = 5.94$, $df = 4/112$, $p < .001$). Een nadere analyse met de Duncan Multiple Range Test ($\alpha = .10$) toonde aan dat de categorie drama significant van alle overige categorieën verschilde wat dus betekent dat drama de meeste agressie bevat.

In tabel 4 werd reeds een nadere uitsplitsing gegeven voor de uit het oogpunt van agressie opmerkelijke categorie drama en wel op de volgende wijze: series versus rest drama, binnenlands versus buitenlands drama, cartoons versus het overige drama. Deze uitsplitsing is alleen voor de grote steekproef gemaakt en niet voor de kleine steekproef omdat dan de n . een te lage waarde zou hebben. Uit tabel 4 blijkt dat series relatief meer agressie bevatten dan het overige drama. Toetsing door

Figuur 1. Gemiddeld aantal agressieve/affiliatieve gedragingen per minuut gedurende de middag en vroege avond.

middel van de variantie-analyse leverde een significant verschil op ($F = 5.36$, $df = 1/44$, $p < .05$), wat betekent dat de serieprogramma's significant meer agressie bevatten. Toetsing van buitenlands versus binnenlands drama leverde geen significant verschil op ($F = .75$, $df = 1/44$, $p > .05$). Cartoons verschiden echter wel significant van het overige drama ($F =$

5.57, $df = 1/44$, $p < .05$) wat dus betekent dat cartoons relatief meer agressie bevatten dan de rest van het drama.

3.5. Overige analyses

Afgezien van de bovenstaande resultaten hebben we nog een aantal aanvullende analyses waarvan we er hier enige zullen weergeven. Men kan zich onder meer afvragen hoe de agressieve/affiliatieve lading van de geanalyseerde programma's over de dag verdeeld is. In figuur 1 wordt per tijdsinterval van 30 minuten weergegeven hoeveel agressieve en affiliatieve gedragingen er gemiddeld per minuut voorkwamen.

We zien dat in de middaguren er relatief gezien weinig agressief en affiliatief gedrag werd vertoond en dat beide gedragingen ongeveer even vaak voorkwamen. De avonduren leverden evenwel een ander beeld op: er is hier duidelijk sprake van meer agressief en affiliatief gedrag dan in de middaguren. Bovendien zien we dat er in de avonduren van een duidelijke agressiepiek sprake is, die op generlei wijze door de affiliatieve handelingen wordt gecompenseerd.

Tenslotte willen we nog vermelden dat er in de grote steekproef ten gevolge van agressieve handelingen 32 doden zijn gevallen en dat er drie momenten werden gescored die als een liefdesscène – een affiliatieve handeling bij uitstek – konden worden aangemerkt.

4. Samenvatting en discussie

We hebben geconstateerd dat in de door ons geanalyseerde programma's meer agressie dan affiliatie voorkwam. Hoewel het verschil in dit opzicht statistisch significant was, was het overwicht aan agressie ook weer niet dermate groot dat de verhoudingen helemaal zoek waren.

Affiliatie kwam relatief minder aan bod, maar maakte toch nog een zeer belangrijk deel van het totale actiebestand uit (in de kleine steekproef 48% en in de grote steekproef 43%). Indien we ervan uitgaan dat kinderen onder invloed van de agressieve momenten in televisieprogramma's zich in hun gedrag tot meer agressie laten verleiden, terwijl de affiliatieve televisiemomenten daarentegen meer sociaal gedrag (affiliatie) oproepen, dan is er sprake van een negatief saldo. Met negatief saldo bedoelen we hier dat de balans uitslaat naar de agressieve kant. Het komt ons evenwel voor dat afgaande op ons onderzoekmateriaal de situatie niet

dermate negatief is als veelal wordt verondersteld. Wij doelen hier op degene die het doen voorkomen alsof het op de televisie alles agressie is wat de klok slaat. Wij zijn van mening dat met name de gangbare benaderingswijze en onderzoeksmethoden debet zijn aan een dergelijke pessimistische kijk op het televisiegebeuren. Indien men namelijk zoals gebruikelijk is het televisieaanbod alleen analyseert en scoort op het aantal agressieve gebeurtenissen die daarin optreden, dan komt men al gauw tot de conclusie dat er een overweldigende hoeveelheid moorden, vechtpartijen en andere hard-agressieve scènes op het beeldscherm wordt gebracht. In wezen werkt hier echter het principe van de 'selffulfilling prophecy', in die zin dat de onderzoeker precies dat vindt en concludeert wat hij er door zijn eigen benaderingswijze en de methode van onderzoek in heeft gestopt: namelijk een overvloed aan agressie. Een objectief beeld krijgt men evenwel indien men meerdere aspecten van het televisiegebeuren in zijn onderzoek betreft. In principe betekent dit dat de onderzoeker af moet gaan op het totale televisiegebeuren en hierop zijn conclusies baseert. De moeilijkheid is echter dat dit gezien de stand van de wetenschap nog niet haalbaar is. Een bescheiden poging in deze richting is onze wijze van benadering, waarbij men behalve agressie ook de tegengestelde gedragscomponent in de analyses betreft.

De lezer krijgt op grond van het bovenstaande wellicht de indruk dat wij een pleidooi houden voor het hedendaagse Nederlandse televisiegebeuren. Dit is geenszins het geval. Wij vermeldden reeds dat in de door ons geanalyseerde programma's, die bij kinderen een hoge kijkdichtheid hebben, wel degelijk sprake is van een overvloed aan agressie. Zelfs wanneer we hadden gevonden dat agressieve en affiliatieve momenten in aantal ongeveer even vaak voorkomen, dan nog hadden wij dit geen ideaal beeld gevonden. Wij zijn van mening dat juist wanneer het gaat om programma's die wegens hun karakter en tijdstip van uitzending veel door kinderen worden geconsumeerd, de televisie een positieve functie dient te vervullen. We bedoelen hiermee dat deze programma's er zoveel mogelijk op gericht moeten zijn het gedrag van deze kinderen in positieve banen te leiden. Dit impliceert dat het prosociale (affiliatie) gedrag een grotere nadruk moet krijgen ten koste van de agressie. Dat daarmee echter bij de meeste omroepen weinig rekening wordt gehouden blijkt met name uit de resultaten van ons onderzoek. Wij vonden namelijk dat op de vroege avond tussen half 7 en half 8, dus *het* televisie-uurtje bij uitstek voor de kinderen, er van

een enorme agressiepiek sprake was, groter dan in elke andere periode (althans tot half 10 's avonds, het einde van de scoringsperiode). In zekere zin stemmen onze resultaten overeen met die van Halloran en Croll (1971) uit Engeland. Zij vonden namelijk dat in 60% van de programma's die voor 9 uur 's avonds werden uitgezonden gewelddaden voorkwamen, terwijl de programma's na 9 uur 's avonds slechts in 36% van de gevallen gewelddaden bevatten. Dus evenals uit ons Nederlandse onderzoek, dat weliswaar niet geheel vergelijkbaar is met dat van Halloran omdat er andere tijdsriteria worden gehanteerd, blijkt, dat ook in Engeland er eerder vroeg dan laat op de avond van een geweldpiek sprake is. Bovendien is er nog een andere reden tot voorzichtigheid om uitspraken te doen over het Nederlandse televisiegebeuren. Wij duiden hier op de beperkingen van onze onderzoeksmethode. Het zal de lezer duidelijk zijn dat een selectie uit 6 weken televisie niet representatief gesteld mag worden voor het door kinderen geconsumeerde televisieaanbod in Nederland door de jaren heen. Ongetwijfeld heeft in ons onderzoek een aantal toevallige factoren het beeld mede bepaald en is er van een ware afspiegeling geen sprake. Het verdient dan ook aanbeveling dat er in de toekomst nader onderzoek wordt verricht.

Tot nu toe hebben we in deze discussie uitsluitend aandacht besteed aan het totale agressie/affiliatiebestand dat in de programma's voorkwam. Wij zullen nu nader ingaan op het meer specifieke deel van ons onderzoek. Wij constateerden dat de agressieve en affiliatieve lading van de programma's in meer dan de helft van de gevallen van verbale aard was. Met name was dit het geval in de kleine steekproef waar in tegenstelling tot de grote steekproef het verschil tussen verbaal en niet-verbaal gedrag statistisch significant was. Zoals we reeds vermelden wordt in vele inhoudsanalyses van televisieprogramma's, zoals bijvoorbeeld het geval is bij Gerbner en Gross (1976), alleen het niet-verbale gedrag gescored. Op grond hiervan krijgt men wellicht de indruk dat verbale agressie (en affiliatie) nauwelijks op de televisie voorkomt. Onze resultaten tonen evenwel dat deze indruk geheel misplaatst is. Een ander onderscheid dat we gemaakt hebben is het verschil in direct en indirect gedrag. Het bleek dat er significant meer direct dan indirect gedrag voorkwam, zowel wat betreft agressie als affiliatie.

Onze analyse van de 5 programma-categorieën die de NOS hanteert leverde het volgende beeld op. De informatieve programma's bevatten opvallend weinig agressieve/affiliatieve handelingen en boven-

dien overheersten geen van beide gedragingen duidelijk.

Dit laatste was eveneens het geval bij de categorie amusement. Ook in de categorie sport was het agressie-aandeel niet significant groter of kleiner dan het affiliatie-aandeel. Wij moeten bij dit laatste resultaat evenwel aantekenen dat het aantal geanalyseerde sportprogramma's dermate klein was - er waren in de betreffende onderzoeksperiode geen sportevenementen op grote schaal - en er geen vechtsporten zoals boksen in voorkwamen, zodat hieraan geen conclusies mogen worden verbonden. In de categorie kinderprogramma's was er wel sprake van een overwicht van een van beide gedragingen in die zin dat hierin meer agressie dan affiliatie voorkwam. Het betreffende verschil was weliswaar statistisch niet significant, maar er bestond wel een tendens tot verschil. In zeker opzicht, zij het minder geprononceerd, stemt dit resultaat overeen met dat van Schramm, Lyle en Parker (1961) uit de Verenigde Staten die opmerkten dat bij de commerciële televisie het geweld in kinderprogramma's hoogtij viert. Dit is zeer te betreuren omdat we reeds opmerkten dat agressieve televisieprogramma's met name op jonge kinderen een schadelijke invloed kunnen hebben.

Meer dan de kinderprogramma's sprong de categorie drama er wat betreft agressie uit. Het bleek namelijk dat deze categorie significant meer agressie bevatte dan de overige categorieën. Dit resultaat stemt overeen met dat van Stappers en Manschot uit 1966, die ook vonden dat in drama de meeste agressieve scènes voorkwamen. Wat dit betreft is door de jaren heen dus blijkbaar weinig veranderd. Een nadere uitsplitsing van deze categorie gaf te zien dat er in de serie-programma's significant meer agressie voorkwam dan in het drama dat in afzonderlijke afleveringen werd gebracht. Het drama dat in ons eigen land werd geproduceerd verschilde in dit opzicht niet significant van het buitenlandse drama.

Cartoons, eveneens een subcategorie van drama, bleken significant meer agressie te bevatten dan de rest van het drama. De lezer zal zich hierbij ongetwijfeld afvragen of de geweldscènes in dergelijke tekenfilms die als klucht zijn bedoeld 'ernstig' moeten worden genomen, in die zin dat kinderen bijvoorbeeld na het zien ervan tot meer agressie worden aangezet.

Wij moeten u hierop het antwoord schuldig blijven, omdat naar het effect van cartoons o.i. nog te weinig onderzoek is verricht. Een uitzondering hierop vormt wellicht het experiment van Bandura, Ross en Ross (1963), die vonden dat het effect van

een agressieve cartoonfilm niet verschilde van een 'gewone' agressieve film. Dit resultaat geeft ons wel te denken, want het duidt erop dat cartoons wat betreft het agressieverhogend effect wel ernstig zouden moeten worden genomen.

Literatuur

- Bandura, A., Ross, D., Ross, S. A., Imitation of film-mediated aggressive models. *Journal of Abn. and Soc. Psychology*, 1963a vol. 66.
- Buss, A. H., *The psychology of aggression*. New York, Wiley, 1961.
- Gerbner, G., Gross, L., The scary world of tv's heavy viewer. *Psychology Today*, april 1976, pag. 41 e.v.
- Halloran, J. D., Croll, P., Television in Great Britain: Content and Control. in: *Television and Social Behavior*, vol. 1, eds. Comstock, G. A., Rubinstein, E. A. Washington, 1971, pag. 415-492.
- Kerlinger, F. N., *Foundations of behavioral research*. Holt, Rinehart & Winston, London 1972.
- Schramm, W., Lyle, J., Parker, E., *Television in the lives of our children*. Stanford Un. press, 1962.
- Stappers J. G., Manschot, B. J. Televisie en kinderen deel III: de programma's onderzocht. Instituut Film en Jeugd, Stichting voor Film en Televisie in verband met de jeugd, Amsterdam, 1966.
- Wiegman, O., *Aanstekelijkheid van gedrag*. Utrecht, 1975.

Wiegman, O., Het effect van agressieve TV-programma's: Een kritische beschouwing aan de hand van een boek van Howitt en Cumberbatch. *Massacommunicatie* VI/I, 1978, pag. 17-28.

Wiegman, O., Seydel, E. *Agressie en helpen*. De Nederlandse boekhandel. Amsterdam/Antwerpen, 1976

Curricula vitae:

O. Wiegman (geb. 1940) is wetenschappelijk hoofdmedewerker aan het Instituut voor Sociale Psychologie van de Rijksuniversiteit te Utrecht. Hij promoveerde in 1975 op het onderwerp 'aanstekelijkheid van gedrag' en heeft een aantal publikaties verricht op het gebied van agressieonderzoek en massacommunicatie.

S. Vries (geb. 1955) is student-medewerker aan het Instituut voor Sociale Psychologie van de Rijksuniversiteit te Utrecht, alwaar hij binnenkort afstudeert bij Wiegman.

J. Gutteling (geb. 1954) studeert aan het Instituut voor Klinische Psychologie en Persoonlijheidsleer van de Rijksuniversiteit te Utrecht. Hij werkte aan onderhavig onderzoek mee in het kader van een uitgebreide nevenrichting sociale psychologie.

Adres: Instituut voor Sociale Psychologie R.U., Utrecht St. Jacobsstraat 14, Utrecht.